

ודרשת וחקרת

מחקרים ופולמוסים
בנושאי יהדות מנהג והלכה
יעקב לויפר

החודש הזה לכם

קידוש החודש וקביעת מועדי השנה - על פי ראיית הירח או ע"י חשבון - מאמר שני בסדרה

ושכר, ויצאו לתרבות רעה, והתחילו לעורר בזה בקביעות הירח, ואמרו כי אין עיקר המצוה לקבוע חודשים על פי החשבון כי אם בראיית הלבנה והוא הדבר הצודק והמוכח, והוצרכו חכמי הדור להכחיש דבריהם ולהודיע להם בראיות גמורות...

ומה שתמצא לר"ל "דמות צורות לבנות היו לרובן גמליאל בעלייתו על הטבלא בכותל שבהן היה מראה את ההדיוטות" (ר"ה כד, א), הכוונה בזה כי ר"ג עשה צורות הללו לבאר לתלמידיו צדוק וביתוס ידיעתו במהלך הלבנה בכל חודש חודש, וכי הוא יודע בכל חודש וחודש באיזו צורה תגלגל, אם אורכה אם קצרה, וכמה תהיה גובה בגלגל ולאיה צד תהיה נוטה, והיה בכל חודש חודש מבאר לתלמידים ואמר להם הלבנה בזה החדש צורתה כך וכך ונטייתה לצד כך וכך, וכאותה צורה שהיה מראה לתלמידיו בה היו מעידים העדים בכל חודש וחודש (כלומר, העדים שבאו אחר כך אימתו את דברי ר"ג), וכיון שראו כי חודש אחר חודש, שנה אחר שנה, נתברר להם שאין העיקר אלא החשבון ובטלו דברי החולקים. ואף על פי שהיו מקבלים העדים זכר לדבר, לא הייתה סמיכת בית דין כי אם על החשבון.

ראיותיו של ר"ה - זולת הראיה מכיסוי העננים במדבר - הן כדלהלן:

מה שנאמר בדברי הימים (א' יב, לב) "ומבני יששכר יודיע בינה לעתים" ונדרש בבראשית רבה (פרשה עב) לעיבורים, שיודעים לחשב מועדות, והראיה אינה צריכה חכמה אלא רק החשבון.

דוד המלך אמר ליהונתן שמחר חודש והוא ישב עם המלך לסעודת ר"ח (ש"א כ, ה), ואם קידשו אז על פי הראיה - כיצד ידע דוד שמחר יהיה ראש חודש?

ראיה זו מבאיה גם הפייטן המכונה 'שמואל השלישי' שחי במפנה המאות העשירית והאחת-עשרה, כמאה שנים אחרי רס"ג בערך, בפיוטו לשבת 'מחר חודש' (ויצרות רבי שמואל השלישי, כרך ב' עמ' 789):

אֶתְרַת סוּד הַעֲיִבּוֹר לְבָרֵךְ לְחֶשֶׁב לְעֵבֶר וְלִשְׁמֵר
בְּמִסְתָּר מְקוֹבָּלִת מַבְאֵת יִיחִי שְׁנֵה בְּהַתְחַדֵּשׁ
בְּמִסְתָּר מִתְחַדֵּשׁ שְׁנֵי יָמִים מִתְחַדֵּשׁ עֲנִין וְלִמְדָת לְעַם קִדְשׁ
'וְיִאמְרוּ לוֹ יְהוֹנָתָן מִתְחַדֵּשׁ'
דִּיעַ קֶבֶע חֲדָשׁ שְׁרָם יִקְבָּע - מִיָּקֵן נִוְעֵד לְתַקְוָם
'הִנֵּה חֲדָשׁ מִתְחַדֵּשׁ' - זֹאת רִאְיָה לְחֶשְׁבֹן לְתַקְוָם

וכן מוכיח ר"ח ממה שכתוב שם "וְיִהְיֶה מִמְחַרְתָּ הַחֲדָשׁ הַשְּׁנִי" (ש"א כ, כז), והכוונה ליום החודש השני (ראה ירושלמי תענית פ"ד סוף ה"א), ומבאר מכאן שנהגו שני ימים ראש חודש כמו שאנו נוהגים היום בחודשים מלאים, שיום השלושים של החודש היוצא נחשב אף הוא 'ראש חודש'. אבל אם היו נוהגים לקדש על פי הראיה, הרי לא נהגו שני ימים ראש חודש, כפי שמתואר במשנת ראש השנה בכמה מקומות שהיו מחכים כל היום לעדים, אם הגיעו עד השקיעה נקבע למפרע אותו היום כראש חודש, ואם לא הגיעו עד השקיעה נקבע שהחודש מעובר, והיום

קביעות החודשים אינו אלא על פי החשבון. ספר האמונות והדעות לרס"ג שער מהדורת יעקבאף

על פי ראיית הלבנה? אלא בוודאי עיקר המצוה בכתוב על פי החשבון.

רבנו חננאל מבסס שיטה זו על פי ראיות שונות, אולם הדבר הראשון שצריך לעשות הוא להסביר כיצד ניתן להתעלם ממשניות ודעות מפורשות ומוסכמות בקידוש החודש על פי הראיה כדבר פשוט. על כך מבסיר ר"ח שבימי צדוק וביתוס קלקלו הצדוקים ואמרו שהחשבון אינו נכון, לכן תיקנו חכמים לקדש ע"פ הראיה כדי להראות שהחשבון והראיה תואמים, אולם גם כשקידשו על פי הראיה היו מקפידים לשמור על החשבון ועל הדחייתו של לא אר"י ראש ולא בדר"י פסח. וכך הוא אומר:

כך היו נוהגים כל ישראל לקבוע חודשים על פי החשבון אלף ומאה שנים מימות משה רבנו ועד אנטוניגוס ראש גולה וראש סנהדרין. והיו בכלל תלמידיו שניים, והם צדוק וביתוס, וכשרדש להם "אל תהיו עובדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס" (אבות א, ג), נכנס ספק בליבם וחשבו שאין עונש

את המאמר הקודם סיימנו בשאלה מי הם אותם הרבנים שמלשונו של הרמב"ם בספר המצוות נשמע שהם סבורים כמו הקראים "החולקים עמהם באפילה חשיכה". האם היו בהיסטוריה רבנים שסברו כך?

ובכן, בדיוק להפך: מדובר על שיטה שסברה שמאז ומעולם קידשו את החודש בעם ישראל על פי החשבון ולא על פי הראיה! ממש הפך הגמור מדעת הקראים. את אשר כתב הרמב"ם ברמזיה בספר המצוות, הוא מגלה במפורש בפירוש המשנה למסכת ראש השנה (ב, ב) בתרגום ר"י קאפח:

ואני מתפלל על אדם שמכחיש ומתווכח בדבר הברור ואומר שדת היהודים אינו בנוי על ראיית החדש אלא על החשבון בלבד והוא מאמין בכל הלשונות האלה [הכתובים במשנה ובתלמודים על תהליך קידוש החודש]. ואינו חושב שהאומר כן מאמין בכך, אלא היתה מטרתו בדבר זה לנגח את יריבו באיזו צורה שתהיה, שלא בצדק או בצדק, כיון שלא מצא מפלט מלחץ הוויכוח. ומה שראוי שאתה תאמין, שעיקר דתנו בנוי על הראיה, ואם לא יראה החדש משלימין שלשים יום לחדש היוצא, ולשונות המשנה והתלמוד והמעשיות רבים שאירעו בעניין זה במשך כל השנים מעידים באמתות דבר זה. אמר ה': החדש הזה לכם ראש חדשים, ובא בקבלה האמתית מלמד שהראה לו הקדוש ברוך הוא למשה דמות לבנה ואמר לו כזה ראה וקדש. ולא היו סומכים על החשבון אלא כדי לדעת אם יראה או לא יראה כמו שביארתי לך, לא שסימכו על החשבון בלבד ויעשו ראש חדש על פי החשבון אם מחיבי שיראה.

ומי הוא אותו 'מכחיש ומתווכח'? כוננת הרמב"ם היא לשיטת רס"ג ורבנו חננאל שהסבירו את תקנת הלוח באופן אחר ומפתיע מאוד: לשיטתם, החשבון, כפי שאנו נוהגים היום, כולל כל הדחיות מסוג "לא אר"י ראש" ושאר כללי הלוח, וזהו בעצם עיקר דין קביעת החודשים והשנים שנצטווה עליו משה רבנו בפרשת 'החודש הזה לכם'. והקידוש על פי הראיה המתואר במשנה ובגמרא ומקורות נוספים בדברי חז"ל הוא רק דבר שבדיעבד ולצורך מיוחד! שיטת רס"ג מובאת ב'תשובות הגאונים' (ראה אוצר הגאונים ר"ה עמ' 33 והלכה) ובספר 'העיבור' לר' אברהם בר חיים הנשיא (מאמר ב' שער ח), ובספר 'יסוד עולם' לר' יצחק בן יוסף מטוליטלה תלמיד הרא"ש (מספר ד שער ו), ועוד מקורות בספרות הגאונים (ראה באריכות בתו"ש חלק יג' פרק שלישי). ודבריו רבנו חננאל מובאים בהרצאה מסודרת בפירוש רבנו בחיי על התורה (שמות יב, ש), נצטט משם כמה דברים:

וכתב רבנו חננאל ז"ל: קביעות החודשים אינו אלא על פי החשבון, לא על פי ראיית הלבנה, והראיה, שכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר היה הענן מכסה אותם ביום ועמוד האש לילה ולא ראו בכלם שמש ביום ולא ירח בלילה, והוא שאמר הכתוב: (נחמיה ט, יט) "ואתה ברחמיך הרבים לא עזבתם במדבר את עמוד הענן לא סר מעליהם ביוםם להנחותם בהדרך ואת עמוד האש בלילה להאיר להם", והמיוחן היו קובעים חדשים

המבשר תורני | ו' בניסן תשפ"א | ערש"ק פרשת ויקרא

יב

פולמוס גדול על קידוש החודש

האחרון היה חול, ובראש השנה גרם הדבר לבעיות מיוחדות (ראה ר"ה תחילת פרק ג, ופרק ד משנה ד).

ראה זו הביאו עוד ראשונים, כגון הסמ"ג בהלכות סוד העיבור (עשין מז). וקצת צריך עיון בדבריהם, כי דווקא אם מקדשים את החודש לפי חשבון אין טעם כל כך לעשות שני ימים, שהרי מראש אנו יודעים מתי יחול החודש (ראה רמב"ם בהלכות קידוש החודש פ"ח ה"ד שטרח לתת טעם בדבר). אך אם מקדשים על פי הראייה, יש תמיד ספק בכל סוף חודש אם יום שלושם שלו יהיה שייך לחודש היוצא או לחודש הבא. כפי שמתואר במסכת ראש השנה שהוכרזו לעיל. ולכן אפשר שהחודש מעובר עשה גם ביום השני סעודה.

במסכת ראש השנה (כה, א) מובא שפעם היו השמים מעוננים ונראית דמות לבנה בעבים בעשרים ותשעה לחודש, והיו העם סבורים לומר שהיום ראש חודש וביקשו בית דין לקדשו, ואמר להם רבן גמליאל שהוא מקובל מבית אבא שאין חידושה של לבנה פחות מ"ט יום "ב שעות ותשצ"ג חלקים. והנה ידוע שהחשבון הזה הוא חשבון ממוצע, ועל פיו אנו מכריזים היום את המולד בכל שבת מברכין, אבל המולד האמיתי יכול להקדים את הממוצע הזה או לאחר אותו, ואם כן מדוע טען רבן גמליאל שלא ייתכן שחידושה של הלבנה יהיה פחות משיעור זה? הרי במציאות ייתכן בהחלט שהמולד האמיתי יהיה קודם! אלא בהכרח שטענת רבן גמליאל הייתה שהעיקר הוא לסמוך על החשבון, ואפילו לסתור את הראייה.

במשנת ראש השנה (כה, ב) נאמר שאף במקרה שראו כל ישראל את הירח ביום שלושים לפני השקיעה, אם לא הספיקו ב"ד לומר מקודש עד שחשכה, אין קובעים את היום השלושים כראש חודש, אלא מעבירים את החודש, וראשי חודש יהיה למחרת. אם לא היו סומכים על החשבון, כיצד אפשר לעבר את החודש אחר שכולם ראו בהדיא את הלבנה ביום השלושים?

במשנת ראש השנה (כה, א) נאמר שרבן גמליאל סמך פעם אחת על עדים שהיה ברור שהם עדי שקר, כי הם אמרו שראו את הירח החדש בליל היום השלושים, אך אין אחד לא הצליח לראותו בליל היום השלושים ואחד, מה שאומר שלא ייתכן שכבר אתמול הצליחו לראות אותו [כי היה קטן מידי ואפילו בליל 31 לא הצליחו לראותו], וכיצד סמך עליהם לקדש את החודש אם ברור שהם עדי שקר? אלא שבאמת סמך על החשבון ולא על העדים.

לא נוכל במסגרת יריעה זו להאריך בתשובות שמשיבים החולקים על שיטת רס"ג ור"ח, כגון הרמב"ם. נציין רק שעיקר טיעונו של ר"ח ולפיו חז"ל השתמשו בעדות ראית הירח כדי להאזות לצדוקים שחשבו הלוח מתאים למציאות הוא קצת קשה, משום שלפעמים יכול להיות פער של יומיים שלמים בין

המולד ובין ראש חודש, כפי שמבאר התשב"ץ (ח"א ס' קלד). לדוגמא: בשנת תש"פ היה מולד הלוח של חודש שבט בשבת כ"ח בטבת בבוקר, וראש חודש שבט חל רק ביום שני! ובשנת תשס"ג חל ראש השנה בשבת, אולם המולד היה ביום שני, ואם היינו מקדשים ע"פ הראייה היינו צריכים לקבוע את ר"ה ביום שני!

האם שיטת רס"ג נאמרה כדי לדחות הקראים בקנה?

חידושו המופלג של רס"ג בא כאמור על רקע המחלוקת בין הרבניים לקראים בעניין קביעת החודשים והשנים, שבתקופתו של רס"ג עמדה בשיא עוצמתה. הקראים טענו, כפי שהובא לעיל שהיהודים הרבניים עיוותו את התורה וגילו בה פנים שלא כהלכה בקובעם את המועדים והשנים על פי החשבון ולא על פי הראייה. עדות על הלחץ שגרמה טענת הקראים במחנה היהודים הרבניים עולה מדברי שאלה שנשלחה לרב האי גאון ע"י ר' נסים בן יעקב מקירואן (נדפסה באוצה"ג מסכת יו"ט, חלק התשובות עמ' 3 הערה ב)

...כי על כל אלו הספקות שאומר בכל מקום בשני ימים טובים, הרבה מחזיקים עלינו בהם המינים (דהיינו הקראים) דבריהם. ונרצה מאדוננו שיסיר כל תואנה שתעמוד בהם. כי רבנו סעדיה ז"ל אמר בפירושו כי אין ספק מעיקרא, אלא הקב"ה צוה את משה עבדו והוא אמר לישראל כי בארץ יהיה להם יום אחד ובחוצה לארץ שני ימים וכן היה מעולם, כל ישראל עושין בלא ספק על העיבור ועל החשבון, עד שיצאו המינים (= כאן הכוונה לצדוקים והבייתוסים) ובקשו חכמים להראות כי ראית הירח והחשבון אחד הוא. והיו עושין כל אותן הדברים שעשה רבן גמליאל בטבאל, ועשו השלוחים וכול'. לאחר מכן חזרו לעמוד על עיקרם כמו שאמר הקב"ה למשה שהיו עושים בארץ יום אחד ובחוצה לארץ שני ימים

רס"ג, כפי שראינו כבר בדברי ר"ח, טען שהקידוש על פי הראייה נעשה משום שהערעור על החשבון כבר התחיל ע"י הצדוקים. טענתו של רס"ג מעניינת, כי יש לשים לב שהצדוקים והקראים אינם אותו הדבר, ומדובר בשתי קבוצות שיש ביניהם מרחק היסטורי רב שנים. הצדוקים היו בימי הבית השני, ולאחר חורבן הבית הם הלכו ונמוגו עד שלא נשאר מהם זכר. לעומת זאת הקראים היא תנועה שהתחילה לכאורה בימי הגאונים על ידי ענן בן דוד, קרוב לשבע מאות שנה אחרי חורבן הבית השני. בעדויות שיש לנו על ויכוחי הצדוקים מדברי חז"ל ומכתבי יוסף בן מתתיהו לא ידוע על כך שהייתה להם איזו טענה על עניין קביעת החודש, ולמעשה רס"ג ור"ח הם היחידים שמקשרים פולמוס זה לצדוקים. ואכן רבי יצחק בר ברוך [בן דורו של ר' שמואל הנגיד] שיצא בחריפות נגד שיטת רס"ג בעניין זה, כותב

על כך כדלהלן (דבריו הובאו בספר 'סוד עולם' מאמר ד' פרק ו:)

ומה שאומר הגאון שבני דורו של אנטיגנוס איש סוכו הם התקינו דין ראית לבנה בחידושה כדי לבטל דברי צדוק ובייתוס, אין להודות לו בזה, כי אין יעלה על הדעת כי על כזה יתקינו רז"ל שיחללו ישראל את השבת ויצאו לעדות החודש ויתמידו על זה יותר מחמש מאות שנה! זה אי אפשר בשום פנים. אולי טענה דחוקה זו היא הסיבה לקביעתו של הרמב"ם כי רס"ג אמר את דבריו רק כדי למצוא מפלט מלחץ הוויכוח הקראי. וכבר קדמו רב האי גאון בתשובתו הג' לר' נסים מקירואן "כך ראינו [=נראה לנו], כי זה שאמרתם שכתב רבנו סעדיה גאון פיומ' ז"ל - קנה הוא שדחה בו את אפיקרוס".

אמנם מכל דברי רס"ג ורבנו חננאל שהאריכו להוכיח שיטתם בראיות שונות נראה שלדעתם זו האמת, ולא אמרו זאת רק כלפי הקראים. ניתן להוכיח זאת מוזוית נוספת, מספר המצוות של רס"ג. רס"ג - כשאר הגאונים - אינו מחלק את המצוות רק לרמ"ח מצוות עשה ורש"ה לא תעשה, אלא מוסיף חלוקה נוספת בין מצוות המוטלות על היחיד, לבין פרשיות המוטלות על הציבור. והנה את מצוות קידוש החודש (מצוה נ"ו) הוא סוּר יחד עם המצוות המוטלות על היחיד, כשאר מצוות החגים. והקשה ר"פ פערלא בביאורו שם, שהרי קידוש החודש היא מצווה המוטלת על הציבור, כי בית דין הם שמקדשים את החודש ואינה מסורה ליחיד. כפי שמדגיש הרמב"ם בספר המצוות (עשה קנג): "שמצוה זו אינה מסורה לכל איש ואיש כמו שבת בראשית שכל איש ימנה ששה ימים וישבובת בשביעי, עד [שנאמר ש]כשתיראה לכל איש ואיש הלבנה, שיקבע היום ההוא ראש חודש או ימנה מניין תוריי ויקבע ראש חודש או יעיין איחור האביב וחלות ממה שראוי להסתכל בו ויוסיף חודש, אבל מצוה זו לא יעשה אותה לעולם זולת דין הגדול לבד". ראוי אם כן למנותה בין הפרשיות המוטלות על הציבור, ומדוע מנאה רס"ג בין המצוות המוטלות על היחיד? ריפ"פ נדחק למצוא תירוץ ולבסוף נשאר בצ"ע.

אולם אם נאמר שדעת רס"ג היא אליבא דאמת כפי שכתב, ולא רק לדחות את הקראים בקנה, ייתכן בהחלט שסבר שאין כלל מצווה לקדש את החודש, אלא כל המצווה היא לדעת מתי ראש חודש וע"פ זה לקבוע את כל החגים, וזו מצווה המוטלת על כל יחיד כמו שמירת החגים. ואם כי יש ודאי לבית דין כוח להתערב ולשנות את קביעת ראש חודש לפי הצורך, אבל אין זה עיקר הדיון אלא כמו בסכסוך ממוני שבית דין קובע למי מהמתדיינים שייך הכסף, ומכל מקום אין ספק שגזל היא מצווה המוטלת על היחיד ולא על הציבור.

לסיכום:

סוגיית קביעת החודש על פי החשבון כפי שאנו נוהגים היום עמדה פעם במרכזו של פולמוס גדול בין הקראים ובין היהודים הרבניים. הקראים טענו שהקביעה על פי חשבון קבוע היא עיוות ההלכה. ונחלקו גדולי הרבנים בסתם הדבר שחזלנו מלקדש על פי הראייה והתחלנו לקבוע את החודשים והשנים על פי החשבון. רס"ג וסיעתו סברו שהחשוב על פי הלוח הוא בעצם השיטה העיקרית, וכל הקידוש על פי הראייה היה רק לצורך שעה. ראשונים אחרים ובמיוחד הרמב"ם נחלקו עליהם בכל תוקף וסברו שעיקר קידוש החודש הוא על פי הראייה, כפשטות המשמעות של המשנה והגמרא במקומות רבים. והחשוב על פי הלוח הוא רק משום איזה אירוע שהתרחש, בגלל הפרעות גלות וירידת קרנם של ישראל.

נציין, כי בין שתי השיטות יש שיטות ממוצעות, כגון זו של רב האי גאון שכנראה סובר שבית דין השתמשו מאז ומקדם במקביל בשתי השיטות, החשבון והראייה. אולם במסגרת ידיעה זו לא נוכל להאריך בזה. ועוד חזון למועד (למעוניינים יעיוין במאמרו של ר' חזמים שר שלום "האם נשוב לקדש חודשים עפ"י הראייה" שהתפרסם ב"סיני", גיליון קלח, תשס"ו. ותשובתו של ר' שי ואלטר למאמר זה שפורסמו בכתב העת 'יודעי בינה' כרך ד').

תודתי נתונה לידידי ר' אריה שטרן ה"ו שעוררני לסוגיא זו, ומאמר דנו מבוסס רבות על מאמרו שהתפרסם ב'תחומין' כ"ג ו'יודעי בינה' ג'.

ערש"ק פרשת ויקרא | ו' בניסן תשפ"א | **הַנִּבְשָׁר תּוֹרֵנִי**

יג